

Еўрапейская інтэграцыя і нашы падручнікі

Еўропа тэрытарыяльна ды ідэалагічна набліжаецца да межаў Беларусі. Нашы непасрэдня суседзі Польшча і Прыбалтыка вось-вось стануць афіцыйна краінамі – сябрамі Еўрапейскага Звязу. Гэта ёсць пэўны выклік часу для афіцыйных беларускіх уладаў, эканамічнай сістэмы і ўсёй беларускай нацыі. Гэты выклік-сігнал ужо добры дзесятак гадоў, як непазбежны фатум, вісіць над нашымі галовамі і патрабуе адказу. Адказ на гэта мусяць даць тыя, хто цяпер спасцігае жыццё паводле падручнікаў.

Уцёкі ад Еўропы і жывой рэчаіснасці

«Школьныя падручнікі ствараюць нацыю», – пісаў французскі гісторык Марк Фэро ў папулярным выданні «Як распавядаюць пра гісторыю дзецям у розных краінах свету». На жаль, нават пабежнае знаёмства з дзяржаўнымі беларускімі падручнікамі па гісторыі і грамадазнаўстве, выдадзенымі ў апошнія гады, пераконвае, што нашыя падручнікі не спрыяюць сталенню беларусаў як сучаснай еўрапейскай нацыі. Яны адрываюць нас, як і ў горшы савецкі час, ад еўрапейскага шляху развіцця.

Метад «актуальнай ідэалогіі» пераважвае метады навукі: не новыя здабытыя навуковыя факты, а простыя дэмагагічныя канстатацыі пазначаюць «новыя старыя вехі» айчыннай гісторыі. Падручнікі забяспечваюць «единный государственный взгляд на историю». Адсутнічае элементарны матэрыял для роздуму, магчымасці варыянтаў ацэнкі адпаведнай з’явы, што ў сучаснай еўрапейскай педагогіцы выкладання гісторыі і грамадазнаўства прыблізна акрэсліваецца тэрмінам *мультыперспектыўнасць*.

У той жа час і больш таго, нават неаспрэчныя палітыка-гістарычныя рэаліі, якія прызнаны беларускай дзяржавай у апошнія гады праз падпісанне адпаведных міжнародных дамоваў ці замацаваныя ў нацыянальным заканадаўстве, шмат у якіх падручніках падаюцца як памылкі гісторыі ці выкладаюцца ў «мадальнай стылістыцы шка-

давання». Так, напрыклад, студэнтам ВНУ пры вывучэнні беларускай гісторыі з лютага 1917 да 2000 г. даводзіцца паміж іншым: уладу ў КПСС і КПБ адабралі напачатку 90-х гадоў незаконна; Прыбалтыку Сталін далучыў да СССР законна, а Гарбачоў аддаў незаконна; няўрадавыя грамадскія арганізацыі ўзніклі ў Беларусі як агенты замежных выведак паводле дактрыны Алена Далеса; велізарная колькасць палітычна рэпрасаваных пры Сталіне – міф, што запушчаны для дыскрэдытацыі сацыялізму ў шматнацыянальнай дзяржаве і г. д. Пра гэта можна даведацца з падручніка «Гісторыя Беларусі» пад рэдакцыяй праф. Я.К. Новіка для 11-га класа агульнаадукацыйнай школы [Мінск, «Народная асвета», 2002.] ды з 2-й часткі навучальнага дапаможніка для студэнтаў ВНУ «Гісторыя Беларусі» пад той жа рэдакцыяй (2-е выданне, перапрацаванае і дапоўненае), што выйшаў у выдавецтве «Універсітэцкае» годам раней.

Не падмацаваныя фактамі «макрагістарычныя» высновы пра «гістарычную легітымнасць» КПСС, аб'ектыўную неабходнасць сталінскіх рэпрэсіяў, вымушаную знешнюю экспансію СССР і г.д. не вытрымліваюць праверкі фактамі гістарычных дакументаў і сведчаннямі жывых сучаснікаў нядаўняй гісторыі. Я толькі магу смяцца як гістарычны сведка (быў членам Прэзідыума Вярхоўнага Савета 12-га склікання), калі чытаю, напрыклад, у падручніку па гісторыі для ВНУ пра «аб'ектыўны» разгляд Міністэрствам юстыцыі ды Пракуратурай БССР справы аб падтрымцы беларускай дзяржаўнай наменклатурай маскоўскага ГКЧП у жніўні 1991 года. (Спецыяльная камісія была створана паводле патрабавання апазіцыі БНФ у ВС.) Ніякай аб'ектыўнасці проста быць не магло, бо і міністр юстыцыі, і генеральны пракурор паводле сваіх пасадаў належалі да наменклатурнага спісу ЦК КПБ.

Або яшчэ адзін прыклад, які сведчыць пра абсалютнае ігнараванне аўтарамі гістарычных фактаў нядаўняй, яшчэ можна сказаць, пакуль «вуснай» гісторыі. Так, у гэтым жа падручніку ў рэчышчы агульных абвінавачанняў Гарбачова як галоўнага здрадніка ідэалаў КПСС канстатуецца, што «новаагароўскі працэс М. Гарбачова» паслужыў прыкрыццём для поўнага развалу СССР. Усё зусім не так. Як старшыня Камісіі ВС па замежных справах я быў двойчы ў складзе афіцыйнай беларускай дэлегацыі на перамовах у Нова-Агарове

(пад Масквой). Адзін раз на працягу аж 12 дзён, калі выпрацоўваліся магчымыя новыя падыходы для «абнаўлення СССР». Адзін раз слухаў самога Гарбачова. Ён не хацеў развалу. Ён вельмі хацеў захаваць Саюз. Хацеў настолькі, што не жадаў чуць разумных прапановаў пра «федэралізацыю» або «канфедэралізацыю» шматнацыянальнай вялікай краіны. Тады яшчэ здавалася, што так можна было шукаць іншы шлях развіцця падзей.

Штодзённая гісторыя як крыніца макрагісторыі

Калі правесці асацыятыўны эксперымент, папрасіўшы сярэдняга беларускага рэспандэнта назваць словы, паняцці, словазлучэнні ці сказы, якія прыходзяць яму ў галаву пры ўспрыманні слова «гісторыя» (як школьны прадмет), то ў абсалютнай большасці выпадкаў будуць названыя «вялікія падзеі» і «вялікія людзі»: нараджэнне Хрыста, паўстанне Спартака, Гітлер, Ленін, утварэнне ЗША, Напалеон, Капернік, Лютэр, другая сусветная вайна, прарок Мухамед ды інш. Людзі, выхаваныя на «макрагісторыі», пачуваюць сябе як тыя чалавечкі-мурашы, што мітусяцца пад нагамі гістарычных гігантаў і падзеяў. Узгадайце помнік Леніну-правадыру, які дагэтуль стаіць перад Домам урада ў беларускай сталіцы. Ілліч-фараон, змураваны валадар думак, стаіць над галовамі жывых людзей, якія для яго толькі матэрыял, мурашы-рыкшы... Рэдка хто ўзгадае свайго загіблага ў вайну дзед паці сканфіскаваны савецкай уладай млын, які дзед пабудаваў на грошы, заробленыя ў 30-я гады мінулага стагоддзя ў далёкай Амерыцы. А гэта ж ёсць вялікая гісторыя, толькі ў здробным «вылушчаным» выглядзе.

У Заходняй Еўропе пачынаючы ўжо з Марціна Лютэра, ідэя персанальнай свабоднай веры, несумяшчальная з усходнеславянскім «цэзарапапізмам» (царквы–прыслужніцы ўлады), заклала падмурак такому стану грамадства, якое мы сёння называем грамадзянскай супольнасцю. Пасля другой сусветнай вайны, знішчэння фашызму і разлому камуністычнага таталітарызму еўрапейскія гісторыкі і грамадазнаўцы ў пошуках лепшых шляхоў фармавання свабоднай асобы, якая б актыўна ўваходзіла ў грамадскае жыццё і не адчувала сябе толькі паслухмяным шрубам у дзяржаўнай спарудзе, звярнуліся да «мікрагісторыі», гісторыі «маленькага чалавека».

У сучаснай заходнеўрапейскай гістарычнай дыдактыцы, якая выкарыстоўвае канцэпцыю г.зв. штодзённай (ням. Alltagsgeschichte), або вуснай, гісторыі (анг. oral history), выраз «маленькі чалавек» адрозна ад нашай семантычнай традыцыі ўжываецца ў сэнсе «кожная асоба ў мікрагістарычным кантэксце». Гэта можа быць выснаджаны баямі шараговы салдат у акопе і спадчынная прынцэса, якая пасля сядзення ў казіно скардзіцца падчас тэрэнкуру на кепскае надвор'е ў Бадэн-Бадэне. У кожным разе гэта будучыя жывыя персанажы.

Беларусам, як мала каму іншаму, такі падыход зусім не чужы дзякуючы грунтоўнай традыцыі літаратурнай дакументалістыкі «спавядальнага жанру». Тут перш за ўсё маюць быць названыя «Блакадная кніга» А. Адамовіча і Д. Граніна, «Я з вогненнай вёскі...» А. Адамовіча, Я. Брыля і У. Калесніка ды нарысы-споведзі С. Алексіевіч. Такая літаратура – у дадзеным выпадку адлюстраваныя экстрэмальна трагічныя эпізоды гісторыі «маленькіх людзей» – ужо не дазволіць пісаць гістарычную няпраўду. Хіба што спаліць бібліятэкі. Натуральна, што мікрагісторыя не абмяжоўваецца толькі мемуарным жанрам.

«Макрагістарычная свабода»

«Макрагісторыю» лягчэй перапісаць, пераніцаваць пад аўтарытарны капыл. Нават гісторыю вельмі блізкую. Аўтары падручнікаў – таксама людзі, не пазбаўленыя страху і людскай слабасці. Палітычная кан'юнктура часта стаецца мацнейшай за гістарычныя факты.

З ліку беларускіх макрагістарычных метамарфозаў у школьных падручніках гісторыі безумоўна варта назваць трактоўку кастрычніцкіх падзеяў 1917 г., абвяшчэння ды існавання БНР і Слуцкага збройнага чыну. Так, адзін і той жа аўтар (доктар, прафесар, кіраўнік універсітэцкай кафедры) у адным раздзеле ў падручніку для 8-га класа (без макулінкі «штодзённасці») за тры гады (з 1993 да 1997) цалкам змяніў сваё бачанне гэтых падзеяў. У 1993 годзе ён пісаў пра «кастрычніцкі пераварот», «бальшавіцкую дыктатуру», «БНР як заканамерны вынік беларускага нацыянальна-вызваленчага руху», «Слуцкі збройны чын як глыбокі след у барацьбе супраць баль-

шавікоў за беларускую нацыянальную ідэю». У 1997 годзе гэта ўжо сталі: «Кастрычніцкая рэвалюцыя», «рэвалюцыйныя пераўтварэнні ў галіне эканомікі і грамадскага жыцця пад кіраўніцтвам партыі бальшавікоў», «антысавецкі ўзброены мяцеж, які набыў характар палітычнага бандытызму...»

У гэтым кур'ёзным прыкладзе выдатна адлюстроўваюцца акрамя змены грамадска-палітычнай кан'юнктуры ды асабліва сцяжы асобы аўтара таксама і відавочныя заганы чыстай «макрагісторыі», якая можа абыходзіцца без фактаў, доказаў і сведчанняў актораў гістарычных падзеяў.

Пакуль катэгорыі гісторыі ды грамадазнаўства не стануць праз падручнікі часткай штодзённай свядомасці «маленькага чалавека», кожнага чалавека ў ягоным штодзённым жыцці, уяўленні вучоных застануцца абстрактным пастулатам міжнародных інтэлектуалаў ды арганізацыяў пад спратам макрагісторыі.

Мультиперспектыўнасць як шлях да дыялогу

Ідэі перагляду школьнай гуманітарнай адукацыі з улікам негатыўнага гістарычнага досведу былі запачаткаваныя яшчэ ў XIX стагоддзі, калі лепшыя розумы Еўропы зразумелі, што меланхалічнай канстатацыі «гісторыя, на жаль, нічому не навучае ні правадыроў, ні цэлыя народы» трэба супрацьпаставіць сістэматычную адукацыю маладога пакалення праз усебаковыя гістарычныя веды з выхадам за межы толькі вуканацыянальных канцэпцыяў і трактовак.

У сучаснай дыдактыцы такія падыход называюць шматперспектыўным. Ягоная сутнасць палягае ў тым, што вучоныя і педагогі ў падручніках і ў працэсе навучання павінны давесці да свядомасці навучэнцаў, што толькі адзіны пункт погляду на пэўныя гістарычныя падзеі мае абмежаваны характар, што далейшае гістарычнае развіццё без канфліктаў і катаклізмаў магчымае толькі з улікам іншых падыходаў і спосабаў асэнсавання гістарычнага досведу, асабліва негатыўнага.

Так, калі раней традыцыйна на ўроках астраноміі ці гісторыі настаўнік спасылаўся на імя Каперніка, робячы асаблівы акцэнт на тое, што ён паляк або немец (гледзячы, хто быў сам настаўнік), то цяпер шматперспектыўная дыдактыка раіць перш за ўсё падкрэс-

ліваць «еўрапейскасць» вучонага, які сілкаваўся агульнай сістэмай навуковых дасягненняў, што назапасіла тагачасная Еўропа. Шматперспектыўны падыход дазваляе трактаваць падзеі шматбакова. Нават пры характарыстыцы «гістарычных ворагаў» варта звяртаць увагу і на станоўчыя факты гістарычнага сутыкнення з імі, калі яны мелі месца. Так, крыжакі ці татараманголы могуць выяўляцца ў падручніках славянскіх краінаў не толькі як захопнікі ды анты-хрысты, але і як носьбіты і донары пэўных цывілізацыяў.

«Штодзённасць» у нашых падручніках

Гартаючы нашыя падручнікі і дапаможныя перыядычныя выданні для настаўнікаў грамадазнаўства (гл., напр., навукова-метадычны часопісы «Чалавек. Грамадства. Свет», «Гісторыя. Праблемы выкладання»), выдадзеныя ў другой палове 90-х гг., міжволі звяртаеш увагу на тое, што яны вельмі далёкія ад штодзённага жыцця і нагадваюць часам кніжкі савецкіх часоў серыі «Эўрыка». Тут ёсць усё: чалавек і космас, чалавек і прырода, мужчына і жанчына, што такое сумленне, духовае і фізічнае развіццё, чаму мы праваслаўныя, што такое мастацкая творчасць і г. д. Беларускаму васьмікласніку жыццёвыя рэаліі даволі часта падаюцца з прысалоджанай поліўкай праваслаўнай узнёсласці: *Раб, народ и победитель // Осознали уж давно // Высшее земное счастье // В личности заключено (Гётэ)... Человеку должны быть даны три блага, чтобы душа его была жива: хлеб, красота и братство (средневековый мыслитель) ...Лишь совесть может успокоить среди мирских печалей (Пушкин)*... Усе прыклады ўзятыя з першай часткі новага «единого учебника» для 8-га класа «Человек. Общество. Государство» [Минск, 1999]. Ці захопяць вучня гэтыя ўзнёслыя максімы двухсотгадовай даўніны? Ці жыццёва бяспрэчныя яны сёння?

Для параўнання: нямецкі падручнік па Sozialkunde тлумачыць 12–13-гадоваму вучню, чаму 1 кг бананаў каштуе 3 маркі (прыводзіцца памер заробку збіральніка бананаў на плантацыі, выдаткі на перавоз, кошт арэнды гандлёвага месца, заробак прадаўца і г. д.), як будзецца бюджэт нямецкай сям’і, якія бываюць падаткі, на што муніцыпалітэт траціць грошы грамадзянаў, якія партыі ёсць у Германіі, як працуе Бундэстаг, якія правы мае вучань як юны грамадзянін і г. д.

Цяжка сказаць, пішуць нашы аўтары так праз сваю дыдактычную недасведчанасць ці свядома паводле сацыяльнай замовы вядуць вучняў далей ад рэаліяў сучаснага жыцця. Можна, канешне, крытыкаваць заходнееўрапейскі прагматызм ды прыземленасць, супрацьпастаўляючы ім усходнеславянскую шырокую душу ды прыцягальны рамантызм. Але гэта хутчэй прадмет літаратуры ды мастацтва, а не дысцыплінаў гістарычна-сацыяльнага цыклу.

Славянскі патрыятызм і ксенафобія

Аўтарскія тэксты нашых падручнікаў збольшага дэкларуюць прыхільнасць да адкрытага грамадства еўрапейскага тыпу, аднак ілюстрацыйны матэрыял і цэнтралізаваныя метадычныя распрацоўкі нярэдка схіляюць настаўнікаў і вучняў да «новага» сучаснага ўсходняга славянафільскага светаўспрымання, настоенага на непрыязнасці да іншых канфесіяў і цывілізацый.

Так, у артыкуле намесніка дырэктара Мінскага гарадскога інстытута ўдасканалення настаўнікаў «Чему и как учить на уроках истории», змешчаным у часопісе «Гісторыя. Праблемы выкладання» [вып. 3, 1997], на с.36 настаўнікам (сярод якіх, дарэчы, могуць быць і пратэстанты, і каталікі, і юдэі) даводзіцца: *«Для католичества главным принципом является авторитет церкви как учреждения [...] Здесь на первый план выдвигается организация, власть и дисциплина церкви, [...] идея теократии [...] Не Христос вел крестоносцев в их походах, а веления папы [...] В протестантском сознании на первый план выдвигается принцип личного непосредственного обращения верующей души к Богу, принцип избранности, успеха. Как он достигается – не имеет значения [...] Идея богоизбранности характерна и для иудаизма [...] В православии главное – принцип взаимной любви всех во Христе. Согласно ему настоящая христианская любовь приводит к убеждению, что всякий перед всеми и за всех виноват...»*

Дарэчы, апошнім часам на занятках з вучнямі ў нядзельных школах праваслаўныя святары асабліва падкрэсліваюць, што праваслаўная царква таму і называецца так, што яна адзіная, якая *«неизменно правильно и славно сохраняет учение Иисуса Христа»* (з Закона Богага). Паміж Экзархатам праваслаўнай царквы Беларусі і Міні-

стэрствам адукацыі краіны існуе афіцыйная дамова пра супрацоўніцтва. Сустрэча мітрапаліта Філарэта з прэзідэнтам Лукашэнкам (студзень 2003 года) сведчыць, што ў дачыненнях паміж царквой і дзяржавай складваецца своеасаблівы «канкардат», які, грунтуючыся на літары новага закона аб канфесіях у Беларусі, можа de facto замацаваць маскоўскае праваслаўе як беларускую дзяржаўную рэлігію.

Небяспечная прыязнасць да чужога слова

З праваслаўем ідзе побач любоў да Расіі. Часам выглядае на тое, што праваслаўе і сяброўства з Расіяй з'яўляюцца «мерай усіх рэчаў». Так, у навукова-метадычным штоквартальніку «Чалавек. Грамадства. Свет» [№4, 1998, с. 140] галоўны рэдактар, разважаючы пра «дзеянны практычны гуманізм», тлумачыць настаўнікам грамадазнаўства: *«Для нас, граждан Рэспублікі Беларусь, восприятие действительного практического гуманизма означает приложение собственных сил к экономическому и культурному развитию нашего государства, любовь к Отечеству, гордость за страну и патриотизм, содействие в упрочении Союза Беларуси и России...»*

Цяжка непасрэдна спрачацца з беларускімі паэтамі, якія апяваюць беларускарускі білінгвізм у вершаваных тыпу «Дзве мовы – два крылы». Але ж варта заглянуць глыбей у моўна-асацыятыўную падсвядомасць. Не будзем нават гаварыць пра велізарную колькасную перавагу ўрокаў рускай літаратуры ды мовы над беларускай у нашых школьных праграмах. Паглядзім на іншыя рэчы. Так, у беларускіх школах паступова ўводзяцца факультатывы, у якіх у межах спецкурсаў тыпу «Асновы праваслаўнай культуры» мэтанакіравана на-саджаюцца веды з літаратуры, гісторыі, мастацтва, якія падсвядома нівелююць ранейшыя веды вучняў пра Беларусь, замяшчаюць іх асацыятыўнымі «знакамі-паўфабрыкатамі» з адпаведных расійскіх сфераў. Пазней гэта выліваецца ў (здавалася б!) проста бяскрыўдныя няўключныя моўныя калькі тыпу «З далёкіх вандровак вярнуўшыся» (крылоўскае «Из дальних странствий возвратясь») ці памылкова зра-зумецца праз куртатае запазычанне з рускай савецкай ментальнасці антычныя максімы тыпу «у здоровым теле здоровы дух» (дзе «пажадальны»

сэнс заменены на «прычынна-выніковы»). Потым могуць з’явіцца калькаваныя, не зусім бяскрыўдныя выразы тыпу «цвярозы погляд на рэчы» (выходзіць, можна нешта вырашаць і ў нецвярозым стане!). Або яшчэ прыклад. Для беларуса замена слова «свята» на слова «праздник» не зусім бяскрыўднае. Расейскае «праздник души» і беларускае «свята души», «духовае свята» – даволі розныя рэчы. Расейская «праздность» ужо семантычна штурхае на адключэнне галавы, души: *Гуляй, Емеля! [...] Испей, братец, вина! [...] Потешь руку – сруби башку чечену!* (узгадайце Пушкіна: *руку правую потешить...*). Магчыма, таму, што я – вясковы па нараджэнні чалавек, пры слове «свята» ў мяне і цяпер узнікаюць асацыяцыі з нядзельным ранкам у лесніковай хаце з «Новай зямлі» Якуба Коласа і Каляды ў роднай Буцькаўшчыне, што на Полаччыне, калі мы малыя гулялі ў «цот ці ліш» на арэхі. Была хоць не вельмі багатая, але гармонія. Я баюся вялікіх пакояў, дзе пануюць раскіданыя рэчы... Для мяне Беларусь – невялікі, але ўтульны пакой, дзе ўсім добра. Расія – здаравенная гамэрня, дзе кожны чымсьці незадаволены і дзе ўсё ляжыць абы-як. І тут зноў напачатку – слова. Небяскрыўдна гаварыць *людзі працы* (калька з расейскай *люди труда*), маючы на ўвазе толькі тых, хто працуе рыдлёўкай ды ломам. А настаўнікі, праграмісты, бізнесоўцы – хто? *Вишивые блохи?* Тут савецка-расейскае слова парушае жыццёвую гармонію. Прыклады можна множыць бясконца.

Калі макрагісторыя шкодная ...

Дзеля вялікага сяброўства аўтары метадычных рэкамендацыяў лічаць мэтазгодным і дапушчальным пераніцоўваць і прыхарошваць мінулую гісторыю на карысць «актуальнай штодзённай». У гэтым жа часопісе [№3, 1999, с. 119] у артыкуле «*Проблема интеграции прошлого и будущего в современных социальных действиях*» тры суаўтары бядуць з нагоды «пазітывізму» расейскіх складальнікаў «Энциклопедии для детей» (М.: Аванта, 1996), якія ў першай частцы 5-га тома «*Истории России и ее ближайших соседей*» не ўлічваюць інтэграцыйных актуаліяў і без эўфемізмаў пішуць: «*Московско-литовские войны были невероятно ожесточенными. По масштабу и упорству, с которыми они велись, войны эти были одними из самых крупных противостояний в Европе XVI–XVII вв.*». У тры дыдак-

тычныя галасы аўтары ў скрусе падагульняюць: *«Глубоко трагично, что это солидное издание, цитируемое нами, адресовано молодежи и школьникам...»*

Як станоўчы прыклад яны называюць тыя беларускія навучальныя дапаможнікі, у якіх *«...о войнах упоминается, но они разнесены умело по ряду разделов и параграфов, что дает школьникам определенные знания проблемы, но не вызывает у них сильных психологических и нравственных аффектов, не провоцирует их на недружественные действия в адрес союзного государства...»*

Неўміручыя стэрэатыпы

Афіцыйная дактрына «новай» штодзённай гісторыі і сацыяльнай самаідэнтыфікацыі для беларускіх вучняў, схаваная ў новых падручніках ды распрацоўках, мала адышла ад савецкіх стэрэатыпаў. У тым жа падручніку грамадазнаўства для 8-га класа, які ўзгадваўся напачатку, на с. 57 ёсць ілюстрацыя з выявай хворага чалавека ў ложку і купкі дзяцей вакол яго. У раздзеле ідзе гаворка пра сэнс жыцця ды грамадскія ідэалы. З тэксту вынікае, што хворы – Мікалай Астроўскі, пісьменнік, камсамалец, аўтар рамана для юнацтва «Как закалялась сталь». Герой грамадзянскай вайны 1918–1921 гг., што пачалася пасля кастрычніка 1917-га, шматкроць паранены, выснаджаны на ўдарных будоўлях, Астроўскі мужна прыняў вырак лёсу: нерухомы, сляпы, ён працягваў пісаць, актыўна зносіцца з навакольным жыццём. Аўтары аддаюць належнае мужнасці гэтага чалавека, цытуючы яго хрэстаматыйнае выказванне пра жыццё, якое *«человеку дается один раз»* і што *«прожить его надо так, чтобы [...] умирая мог сказать: вся жизнь и все силы были отданы самому прекрасному в мире – борьбе за освобождение человечества...»*

Разважаючы з пазіцыяў сённяшняга дня, валодаючы новымі ведамі пра падзеі кастрычніка 1917 года, сапраўдныя ахвяры грамадзянскай вайны ды «сацыялістычнага будаўніцтва», наступствы гэтых падзеяў, хацелася б нейкага новага працягу асэнсавання феномену Мікалая Астроўскага. Можна было б пагаварыць пра эвалюцыю і рэвалюцыю ў развіцці грамадства, пра гвалт, пра гераізм, штодзённую працу ды інш. Аднак, на жаль, аўтары не ідуць далей за разважанні пра «гераізм беззапаветных барацьбітоў за шчасце простага народа».

Некаторыя савецкія рэаліі не праслаўляюцца наўпрост. Яны «імплікуюцца» класічна апасродкавана. Так, думка пра перавагі калектыўнага землекарыстання прышчапляецца праз паняцце калектывізму як самадастатковай з’явы: «Коллективизм [...] сложился в совместном труде. Он близок к воинскому братству, родственен отношениям в крестьянской общине...» [с. 87]. Ці ж «крестьянская община» ёсць бясспрэчнай беларускай гістарычнай рэаліяй, прычым як аксіяматычны аргумент? Да таго ж шмат хто з беларускіх дзяцей ужо бачыў дагледжаныя галандскія ды нямецкія палі і можа параўнаць іх з нашымі, апрацаванымі калектыўна...

Шукаць паразумення, а не новых ворагаў

Шмат у якіх адпаведных раздзелах падручнікаў і навукова-метадычных распрацоўках, дзе закранаецца тэма «Усход–Захад», акцэнты робяцца не на аналізе прычынаў адрознення, спецыфікі гістарычнага развіцця, жаданні зразумець ментальнасць суседзяў, а на пошуках варожай постаці, незычлівых падкопаў ды заломаў. Каталіцка-пратэстанцкая Еўропа малюецца як царства зла, эгаізму, як крыва-жэрны малох, што імкнецца паняволіць славянскі свет. Канцэпцыя ўстойлівага развіцця, дэмакратычнай грамадзянскай супольнасці, правоў асобы характарызуецца як «духовная неопределенность, энтропийная замутненность, [...] инструмент мондиалистского глобализма...» [«Чалавек. Грамадства. Свет», №4, 1998, с. 14, 53]. На метадычных нарадах настаўнікам у свой час раілася выкарыстоўваць на занятках перадачы 1-га дзяржаўнага канала Беларускага радыё «Возвышенное и земное», «Разговор по существу», дзе адкрыта прапагандаваліся еўрафобія і антысемітызм. У іх артысты з добра пастаўленай дыкцыяй агучвалі тэксты аўтараў, дзе Еўрапарламент называюць «сборищем масонов и сионистов», а Інтэрнэт і кодавыя банкаўскія карты – «изобретением Сатаны», супрацоўнікаў МВФ і актывістаў няўрадавых суполак, якія падтрымліваюць сувязі з за-межнымі NGOs, – «агентами западных спецслужб».

Уяўляецца, што праблема зместу падручнікаў і метадычных дапаможнікаў па грамадазнаўстве і гісторыі ў такіх посткамуністычных краінах, як Беларусь, выходзіць далёка за межы дыдактыкі ды пры-

ватнай методыкі. Яна становіцца праблемай сацыяльна-палітычнай, якую варта было б разглядаць у агульным кантэксце еўрапейскага супрацоўніцтва ў гуманітарнай сферы. Прадуктыўным адказам на небяспечныя рэцыдывы нэасавецызму магло б стаць здзяйсненне сумеснага беларуска-еўрапейскага праекта стварэння сумесных падручнікаў і навучальных дапаможнікаў па грамадазнаўстве для школаў, сярэдніх навучальных устаноў і ВНУ. Нават калі праз некалькі гадоў парламенцкія дэмакратыі прыйдуць на змену постсавецкім рэжымам, праблема адукацыі і сталення маладой генерацыі новай грамадзянскай супольнасці будзе актуальная яшчэ працяглы час.